

СЛЕСАРЕНКО
Ольга Олександрівна,
аспірантка

кафедри історії та археології слов'ян
факультету історичної освіти
Національного педагогічного
університету ім. М. П. Драгоманова
(м. Київ)

**РОЛЬ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ УСРР
У СТАНОВЛЕННІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ
(1920-ті – початок 1930-х рр.):
МОДЕРНИЙ НАУКОВИЙ ВИМІР**

Проаналізовано роль влади у реалізації освітніх запитів етноспільнот України упродовж 1920-х – на початку 1930 рр. Досліджено формування мережі початкових, середніх та вищих навчальних закладів з рідною для національних меншин УСРР мовою викладання. Охарактеризовано підготовку професійних кадрів для праці у зазначеній сфері діяльності.

Ключові слова: освіта, навчальний заклад, національні меншини, Україна, радянська влада.

Анализируется роль властей в реализации образовательных запросов национальных меньшинств Украины на протяжении 1920-х – начале 1930 годов. Исследуется формирование сети начальных, средних и высших учебных заведений с родным для национальных меньшинств УССР языком преподавания. Характеризируется подготовка профессиональных кадров для работы в указанной сфере деятельности.

Ключевые слова: образование, учебное заведение, национальные меньшинства, Украина, советская власть.

Analyzed government measures in the direction of meeting the educational needs of national minorities of Ukraine during the 1920s – early 1930s. We investigate the formation of a network of primary, secondary and higher educational institutions with minority native to the Ukrainian language of instruction and characterized by the training of professionals to work in this field.

Keywords: Education, educational institutions, minorities, Ukraine, Soviet authorities.

Народний комісаріат освіти УСРР став першим наркоматом, який широко розгорнув роботу серед національних меншин у культурній галузі. Силами його

співробітників було організовано дошкільні установи, мережі шкіл та вищі навчальні заклади. Побудова шкільної мережі на рідній для етноспільнот мові викладання було складним завданням, оскільки, за виключенням німців до Першої світової війни в Україні не існувало подібних шкіл, а відтак виникла необхідність готувати новий учительський персонал, складати підручники, знаходити, відбудовувати приміщення.

Слід зазначити, що розгалужена мережа національно-освітніх закладів (дошкільних, загальноосвітніх, середніх, спеціальних, вищих) формувалася поступово й увібрала у себе усе те, що було притаманне освітній системі України в цілому. При усій варіативності системи освіти етнічних меншин, у рамках якої діяли дитячі садки, майданчики, школи-комуни, школи-інтернати, школи-клуби, робітфаки, технікуми, школи фабрично-заводського учнівства та інші навчальні заклади, основу її складала «національна школа», під якою розумілася загальноосвітня установа, викладання у якій здійснювалося мовою певної етнічної групи [2, арк. 18].

Утворення національних навчальних закладів за законами радянської освітньої системи почалося у 1920–1921 рр. У 1924–1925 рр. впровадження системи національної освіти набуло ще більшого розмаху. Цьому сприяло формування законодавчої бази, деяке збільшення державного фінансування, поживлення роботи Ради національних меншостей Наркомату освіти, Центральної комісії національних меншостей (ЦКНМ). 30 червня 1924 р. ВУЦВКом і РНК УСРР приймається постанова, яка націлювала на здійснення загальної освіти протягом шести років, починаючи з 1924–1925 навчального року. У системі освіти серед національних меншостей, складеній у 1926 р., відзначалося, що вона співпадає з усією системою народної освіти, яка прийнята в Україні, включаючи початкову і середню школу [3, арк. 90–91].

Охоплення школами національних меншин було наступним: німців – 63 %, болгар – 60 %, поляків – 31,7 %, чехів – 50 %, татар – 40 %, євреїв – 26 %, молдавани мали незначну кількість шкіл з рідною мовою викладання, а у греків до 1 жовтня 1926 р. взагалі не було жодної. У 1925–1926 навчальному році

Народний комісаріат освіти утворив 12 молдавських шкіл (поза межами Молдавської АСРР), а у 1927–1928 навчальному році – 15 греко-еллінських [9, с. 101]. Хоча польські, німецькі, єврейські та інші навчальні заклади і мали статус національних, проте їхні учнівські колективи не формувалися за національною ознакою. В усіх національних (російських, молдавських, грецьких) школах вчилися діти чехів, німців, вірмен, поляків, а також представників інших національних груп. При наявності необхідної кількості учнів (до 20, інколи менше) у національних школах відкривалися національні класи, навчання в яких велося мовами відповідних національних груп. Якщо у школі було кілька національних класів, то такі школи розглядалися як змішані [4, арк. 7].

У 1926–1927 навчальному році мережа шкіл національних меншин дещо зросла. Єврейських шкіл було 481, польська – 364, німецьких – 620, болгарських – 70, чеських – 16, татарських – 20, вірменських – 7, ассирійських – 2, молдавських – 17, шведських – 2, грецьких – 15 [7, арк. 23]. У 1928–1929 навчальному році завдяки зусиллям державних установ залучення дітей до початкової освіти у республіці становило 81,5 %, але поряд з цим існувала проблема, яка приховувалася в офіційних звітах, в цей же навчальний 1928–1929 рік не рідною мовою навчалися 36,2 % польських, 80,3 % грецьких, 10,9 % болгарських, 6,6 % німецьких дітей. Тобто, за винятком німецької, інші найбільш чисельні меншини України не мали достатніх умов для отримання освіти національною мовою [10, с. 22–23].

Проте слід зважати, що спостерігалось й таке, коли батьки «за власним бажанням» надсилали дітей не до національних шкіл, а до шкіл з російською чи українською мовами навчання. У результаті у певній частині шкіл з українською і російською мовами навчання переважали діти єврейської, німецької, грецької, татарської та інших національностей. І це не розходилося з офіційною концепцією «національної школи», яка, як уже зазначалося, будувалася за критерієм мови навчання, а не за національною приналежністю учнів, які здобували у ній освіту. Частина працівників Раднацмену Наркомату

освіти, ЦКНМ при ВУЦВКу та національних секцій партійних організацій наполягала на тому, щоб діти здобували освіту виключно мовою своєї національної групи. Причому воля батьків, а також те, чи знають діти мову навчання не бралися до уваги [9, с. 104].

Станом на 1925–191926 навчальний рік лише 35% єврейських дітей навчалися в українсько-єврейських або російсько-єврейських школах, решта змушені були відвідувати переважно російські. А. Буценко змушений був з цього приводу констатувати неспроможність режиму задовольнити потреби національних меншин саме в зрусифікованому міському середовищі: «лише росіяни в містах мають в цілому достатню можливість задовольнити свої потреби в російських школах. В селах потреба національних меншин і особливо малочисельних задоволені в більшій мірі, аніж в містах».

За даними Центрального статистичного управління в Україні в 1929–1930 навчальному році було 3579 національних шкіл першого та другого концернів, що охоплювали понад 400 тис. учнів різних національностей, з яких: 1539 російських, 786 єврейських, 629 німецьких, 381 польських, 121 молдавських, 73 болгарських, 16 грецьких, 15 чеських, 10 вірменських, 8 татарських, 2 ассирійські. Якщо порівнювати з мережею національних шкіл у 1924–1925 навчальному році, то за чотири роки чисельність німецьких, польських, болгарських шкіл збільшилося на 20, 40, та 60 %, а чисельність єврейських шкіл більш ніж удвічі.

Розширення мережі національних шкіл сприяло зростанню загальноосвітнього рівня населення України. До певної міри поліпшились умови для навчання дітей рідною мовою. На початок 1930–1931 навчального року в російськомовних школах навчалося 81,2 % загальної кількості учнів російської національності, відповідно єврейської – 53,0 %, німецької – 89,3 %, болгарської – 84,9 %, вірменської – 81,9 %, молдавської – 63,3 %, польської – 42,4 %, грецької – 55,5 %.

Як видно з офіційної статистики у навчанні мовами національних меншин відбулися суттєві позитивні зрушення, хоча загальний стан національної школи

залишався складним, не вистачало шкільних приміщень, підручників, наочних та інших методичних посібників, не вистачало педагогічних кадрів, до того ж певна частина вчителів не мала потрібної професійної підготовки. Стан будинків нацменшкіл, головно польських, німецьких в значній мірі незадовільний. Частина шкільних помешкань не відповідали своєму призначенню. Ще одним значним недоліком у розгортанні мережі нацосвіти було те, що не вдалося, незважаючи на зусилля центральних установ, роботу ентузіастів коренізації, створити наступність у системі освіти національною мовою.

Реально діяли дві її ланки: початкова школа і профосвіта та вищі навчальні заклади, які фактично не були пов'язані між собою, проміжною ланкою – школою другого концерну, тобто семирічками і десятирічками. Так у 1929–1930 навчальному році в Україні було 2955 національних шкіл першого та 624 національні школи другого концерну, або 71,7 % та 28,3 % від їх загальної кількості. Таким чином дитина у початковій школі навчалася національною мовою, у семирічці – українською або російською, а коли підходив час продовжити освіту й отримати спеціальність, то виявлялося, що рівень її підготовки не відповідав вимогам вищого чи спеціального навчального закладу. Це, в свою чергу, позначилося на підготовці фахівців, у тому числі і майбутніх педагогів. З ВНЗ виходив учитель низької кваліфікації, і коло замикалось та породжувало нову проблему. Це проблема низької якості освіти у національних школах.

Абсолютизовані методи навчання, поєднані з відмовою від значної частини досягнень загальнолюдської культури і надмірною ідеологізацією процесу освіти породжували нові проблеми. До цього додавався низький рівень шкільної реформи у школах для національних меншин, відсутність навчальної літератури, вимушена тримовність, що була результатом одночасного запровадження коренізації і українізації в школах національних меншин за умов значної русифікації. Особливо скрутним було становище із забезпеченням педагогічним персоналом сільських шкіл та національних навчальних закладів,

розташованих у невеличких містечках. Не дивно що за таких умов 62 тис. учнів різних національних груп відвідувати школу на мали змоги. За підрахунками працівників Наркомату освіти для забезпечення дітей 8–10-річного віку освітою треба було додатково відкрити 1316 навчальних груп, що в свою чергу вимагало підготовки такої ж кількості вчителів і знання мови національних меншин.

Підготовка педагогічних кадрів займала важливе місце у розвитку освітньої мережі. Лише російські та німецькі школи були більш-менш забезпечені вчителями. А за відомостями Другої всеукраїнської зарادي з роботи серед національних меншин у 1930–1931 навчальному році не вистачало 758 учителів для російських шкіл, 115 – для німецьких, 180 – для єврейських, 140 – для польських, 40 – для болгарських, 20 – для білоруських, 10 – для татарських, 5 – для вірменських. Певні надії щодо виправлення становища поклалися на педагогічні загальні і спеціальні навчальні заклади. На початку 1930-х років в Україні існували Польський інститут соціального виховання в Києві, єврейські відділи при Харківському та Київському інститутах професійної освіти, Київському інституті соціального виховання, Одеському інституті соціального виховання, Житомирському інституті народної освіти, німецький відділ при Одеському інституті народної освіти. В 1928 р. було утворено групу для підготовки грецьких вчителів при Маріупольському педагогічному технікумі.

Народний комісаріат освіти неодноразово організовував курси та конференції для вчителів. Таким прикладом є губерньська конференція польських вчителів Поділля, котра відбулася в січні 1925 р., на яку прибула 32 делегати. Учасники конституції констатували низьку якість роботи серед польського населення Поділля і наголошувала на необхідності посилення координації діяльності, налагодження курсової перепідготовки кадрів [3, арк. 32]. Що ж до курсів з підготовки та підвищення кваліфікації вчителів національних шкіл, то вони були короткотермінові. У 1926 р. в місті Сталіно було відкрито Всеукраїнські курси з перепідготовки вчителів татарських шкіл. У 1926–1930-х роках на базі Преславського болгарського технікуму діяли

Всеукраїнські курси підвищення кваліфікації вчителів, де навчалися також і педагоги Кримської АСРР. У свою чергу вчителі вірменських шкіл України вчилися на курсах підвищення кваліфікації у м. Нахичевань (північнокавказький край РСФРР). Невеликі групи студентів з України здобували освіту в Саратовському, Казанському та Нижньо-Новгородському університетах, де готували вчителів із знанням татарської мови. Кілька місць для студентів з України було заброньовано в Ленінградському німецькому педагогічному технікумі та Латиському відділі робітфаку Першого Державного Ленінградського університету [1, с. 64]. Крім того в Україні діяло 29 педтехнікумів, у тому числі 3 єврейських – Вінницький, Одеський, Житомирський; 2 російські – Дніпропетровський і Київський; польський, болгарський у Преславі; німецький у Хортиці; грецький у Маріуполі і татарський відділ при ньому [5, арк. 112].

Важливим результатом діяльності ЦКНМ у співпраці з РНМ Наркомосу у сфері створення спеціальних навчальних закладів для національних меншин було відкриття ряду профтехшкіл. Варто зазначити, що у 1925–1926 навчальному роках профтехшколи відповідно до мови викладання поділялися приблизно так: 51,9 % українських, 27,6 % україно-російських, 14% російських, 2,8 % єврейських, 0,7 % інших [6, арк. 11]. В 1927–1928 навчальному році планувалося розширити мережу національних установ, а також створити: євсектори при вечірніх робочих університетах в Києві і Харкові, відкрити по одній німецькій сільськогосподарській школі в Одеському і Волинському округах; одну польську сільськогосподарську школу в Бердичівському і Проскурівському округах; одну російську в Харкові; одну єврейську в Запоріжжі і Маріупольській окрузі; по одній єврейській кустарно-промисловій школі в Київському і Тульчинському округах та в АМСРР, а в 1928–1929 навчальному році – в Волинському, Кам'янецькому, Коростенському, Кременчуцькому, Миколаївському, Полтавському, Шепетівському округах; по одній профтехшколі в Вінницькому та Могилівському округах, одну німецьку

профтехшколу в Запоріжському окрузі, а також значна збільшити кількість учнів по прийому у вищі навчальні заклади [8, арк. 12].

На початку 1930-х рр. у профтехшколах національних меншин викладання національними мовами здійснювалось у такому співвідношенні: 29 єврейською мовою, 6 польською, 8 німецькою, 4 болгарською, 1 грецькою. Саме тут і виникла проблема професійної орієнтації. Цілком природним було бажання батьків бачити свою дитину освіченою, а через соціальний (класовий) підхід у комплектуванні вищих і спеціальних навчальних закладів, значна частина дітей етнічних меншостей (адже вони виходили з більш заможних родин) втратила право продовжити освіту. Інша ж частина випускників шкіл національних меншостей мала такий рівень підготовки, що могла претендувати лише на місце в закладі, зорієнтованому на набір студентів певної національності. Що ж до можливостей вибору, то вони були досить обмежені. Для етнічних меншин існували тільки педагогічні й сільськогосподарські навчальні заклади, що звісно штучно звужувало сферу їх культурних перспектив. Випускники шкіл могли продовжити свою освіту в 20 єврейських, 2 польських, 2 німецьких індустріальних технікумах, та 3 російських, 5 єврейських, 4 польських, 6 німецьких, 4 болгарських, 1 грецькому, 1 греко-татарському та 3 змішаних сільськогосподарських технікумах.

У той же час у низці випадків навчальні заклади не могли набрати необхідної кількості студентів. Однією з причин цього був тяжкий матеріальний стан студентів. Особливо це стосується навчальних закладів, розташованих у сільській місцевості, які за існуючим тоді положенням отримували для студентів продукти харчування за зниженою (порівняно з містом) нормою. Частина студентів голодувала і це змушувало їх припинити навчання, зазначимо, що до Голодомору 1932–1933 рр. було ще далеко. А. Глинський, заступник голови ЦКНМ у листі до наркомату постачання (лютий 1931 р.) зазначав: «ЦКНМ при ВУЦВК одержала відомості, про те, що Коларівське райспоживтовариство відмовило в постачанні їдальні Преславських болгарських педагогічного і агротехнічного технікумів. У зв'язку

з цим студенти вище зазначених технікумів позбавлені можливості нормально відвідувати курси і починається відхід студентів з технікумів. Тому ЦКНМ просила вжити відповідних заходів щодо планового постачання харчовими продуктами Преславських технікумів» [6, арк. 1].

Робота спеціалізованих партійно-державних інституцій у напрямку освітньо-культурного розвитку національних меншин, порівняно з дореволюційним періодом, упродовж дослідженого періоду була більш успішною і до певної міри позитивно позначалась на зазначеній сфері життя етнічних меншин. Проте значна кількість проблем залишалася нерозв'язаною. Можна твердити, що етнічні меншини стояли лише на початку довгого вельми важкого шляху відродження і розвитку національної культури.

Список використаної літератури

1. *Глинський А. Б.* Национальные меньшинства на Украине / А. Б. Глинский. – Х. ;К : Центриздат,1931. – 78 с.
2. Центральний державний архів вищих органів влади (далі ЦДАВО) України, ф.166, оп. 2, спр.616.
3. ЦДАВО України, ф. 166, оп.6, спр.86.
4. ЦДАВО України, ф. 413, оп.1, спр.173.
5. ЦДАВО України, ф. 413, оп.1, спр.249.
6. ЦДАВО України, ф. 413, оп.1, спр. 253.
7. ЦДАВО України, ф. 413, оп.1, спр. 381.
8. ЦДАВО України, ф. 413, оп.1, спр. 563.
9. *Чирко Б. В.* Національні меншини в Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.) / Б. В. Чирко. – К., 1995. – 214 с.
10. *Якубова Л. Д.* Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20–30-ті рр.) : коренізація і денаціоналізація / Л. Д. Якубова // Укр. іст. журн. – 1998. – № 6. – С. 22–36.